

KALBĖTI LAIŠKAIS

Laišką galėtume pavadinti pačia intymiausia bendravimo forma, artimesne net už pokalbį ir galinčia atskleisti sielos gelmes, kurių nepasiekia žodžiai, leidžiančia išbūti su rašoma mintimi ir jos neatidėliotina svarba, nugulančia popieriuje. Laiškas man panašus į dienoraštį, tik skirtą skaitytojui – vienam skaitytojui, ne tam, kuris rašė. XXIII Prigimtinės kultūros seminaras tema „Ranka rašyti laiškai. Pasakojimas, santykis ir savivoka“, jaučiai įsikūręs Juodonių kaime, Rokiškio rajone, 2024 m. birželio 18–20 d. kvietė įsiskaityti ir įsiklausyti šikart tarsi per petį, kiek slapčia, į ne visai tau kaip skaitytojui skirtą tekstą.

Seminarą pradėjo žvilgsnis į asmeninį kontroversiškos asmenybės gyvenimą, pasiūlytas pranešimo „Rašytojo Juozo Baltušio laiškai“. Jį skaitė doc. dr. Juozapas Blažiūnas, restauratorius, menotyrininkas, Vilniaus universiteto Skaitmeninių kultūrų ir komunikacijos katedros docentas, šiuo metu vadovaujantis Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūrai, o anksčiau, ne vienus metus, – Lietuvos literatūros ir meno archyvui, tad gerai perpratęs meno kūrėjų pasaulio paslaptis. Būtent tokia paslaptis dvidešimt penkerius metus po rašytojo Juozo Baltušio mirties buvo jo dienoraščiai. Juose nugulė ne tik rašytojo kasdienybė ir nemažai pikantiškų sovietmečio partinio gyvenimo detalių, bet ir užuominos apie rašytus ir gautus laiškus,

tarsi kruopščios kasdienybės ataskaitos, kurias J. Baltušis rašė net trimis egzemplioriais ir uoliai slėpė.

Įdomu, kad laiškai kartais net stipriau nei dienoraščiai gali padėti pažinti ne vien žmogaus ir laikmečio kasdienybę, bet ir santykį su kitu. Literatūrologė dr. Giedrė Šmitienė savo pranešimą „Kaip Degutytės laiškinas leidžia rasti kitų laiškus“ grindė ne vienus metus atliekamu tyrimu, apimančiu kelių tūkstančių laiškų ir jų kontekstų korpusą – ne tik pačios Janinos Degutytės, bet ir ją pažinojusių žmonių atsiminimus, kitus laiškus ir tų pačių įvykių pasakojimus. J. Baltušio dienoraščiai skambėjo kaip tiesmukas įvykių atpasakojimas, o štai J. Degutytė buvo visai kitoks žmogus, nepasakojantis visko pažodžiui. Tarp eilučių likusias mintis tyrėjai pavyko iššifruoti visai netikėtai. G. Šmitienė atsispyrė nuo dėmesio paprastam laiškui – tokiame, kuris skirtas palaikyti santykiui su kitu žmogumi, nesančiu šalia. Tai viena iš kasdinių praktikų, padedančių apčiuopti būsenas, laikysenas, gyvenimo tėkmę kaip artefaktišką kuriamą procesą – savikūrą. Tokiu būdu laiškas tampa etnografinė medžiaga, balansuojančia tarp individualumo ir sąveikos. O su gyvenama realybe jį sieja net laiško kamputyje ar ant voko užrašyta data ir vieta.

Laiško turinyje sleidžiasi ir veikia gyvenimo būdas. J. Degutytės laiškai atsivėria kaip rūpestio realizacija, įsikūnijimas, o pats rūpestis išnyra per užduodamus klausimus. Viena įdomesnių detalių –

pažįstamai gydytojui rašyti poetės laišškai, kur savivoka pavirsta ilgomis eilutėmis medicininių tyrimų rezultatų – kiek kraujyje leukocitų, kiek eritrocitų ir panašiai. Nors jokia konkreti liga tekste nė karto neįvardijama. Bet ar tikrai? Ir štai – vienas mane sukrėtusių seminaro atradimų. Atrodo, J. Degutytės poezijoje nebuvo atvirai ir tiesmukai kalbama apie jos aplinką, stoką, skurdą ir sveikatos problemas. Vėliau, jau diskusijoje, kilo mintis, kad kūrinys gali byloti kelis reikšmių sluoksnius, nors jų nėra jo eilutėse nei tarp jų. Panašiai kaip liaudies daina gali būti pilna nuosavo, labai intymaus gyvenimo turinio ir jį byloti. Taip nutinka todėl, kad santykis su savimi, su kitu ar su pasauliu negali likti tuščias, jam reikia rasti pavidalą, raiškos būdą.

Literatūrologė ir semiotikė dr. Loreta Mačianskaitė pakvietė į dar intymesnę kelionę – „Meilės laišškai kaip iššūkis tyrėjui“. Jei laišką kitam suprastume kaip laišką sau, pertvarkantį asmenybę ir savivoką, tai kaip žvelgti į pačius asmeniškiausius laiškus – meilės? L. Mačianskaitė pranešime atplėšė kelių meilės istorijų, gyvenusių per laiškus ir laiškuose, vokus. Viena skleidėsi korespondencijoje tarp Prancūzijos ir JAV – tarp semiotiko Algirdo Juliaus Greimo ir architektės, skulptorės Aleksandros Kašubienės. Draugystė užsimezgė dar 1941 m., Šiaulių mergaičių gimnazijoje, kur Aleksandra, anuomet aštuoniolikos, mokėsi, o dvidešimt ketverių A. J. Greimas mokytojavo. 1944 metais, artėjant karo frontui, A. J. Greimas kvietė ją drauge bėgti į Prancūziją, bet ji, kaip pati rašė atsiminimuose, „tokiam žygiui buvo nepasiruošusi“ ir jau bendravo su skulptoriumi Vytautu Kašuba, savo būsimuoju vyru. Susirašinėti su A. J. Greimu pradėjo po keturių dešimtmečių – nuo 1988-ųjų iki pat Greimo mir-

ties 1992-aisiais. Šis epistolinis dialogas, kaip „mįslingo autentiškumo efektas“, iki šiol kelia dvejonę smalsiam skaitytojui: ar tai buvo tik dviejų aštrių protų, aptariančių savas teorijas, kūrybą, meną ir mokslą, intelektinis santykis, ar vis dėlto kas nors daugiau? A. J. Greimui A. Kašubienė – „seseriška siela“, tačiau galiausiai seserimi būti ji nenori. Susirašinėjimas suliepsnojus jausmams vos nenutrūksta, bet jis toks brangus, kad neįmanoma jo atsisakyti. Nejučia gretinu šiuos laiškus su kita seminaro dieną Jurgos Jonutytės papasakota meilės istorija – mažai raštingų žmonių laiškais su labai atvira meilės žodžiais. A. J. Greimo ir A. Kašubienės laiškuose, priešingai, kalba išlavinta ir suvaldyta, paklūstanti rafinuotam adresantų meistriškumui, o meilė slepiasi užkoduota po devyniais reikšmių užraktais. Ir net išsprūdusi būna greitai suvaldoma.

Kita pranešime papasakota istorija – taip pat iš literatūros padangės, tik jau nepaslėpta, nevaldoma ir aistringa. Kaip yra rašiusi L. Mačianskaitė, ji nutiko „garsiausiam modernistinės prozos atstovui, dramaturgui novatoriui, aktoriui ir režisieriui Antanui Škėmai (1911–1961) ir poetei, prozininkei, aktorei, filmų ir spektaklių kūrėjai Birutei Pūkelevičiūtei (1923–2007)“. A. Škėma su žmona ir dukterimi gyveno Niujorke, B. Pūkelevičiūtė – Kanadoje. Praėjus septyneriems metams po pirmosios pažinties ir susirašinėjimo jau noji aktorė išdrįso stoti į kovą su rašytojo sutuoktine ir laimėjo: A. Škėma, palikęs JAV žmoną ir dukterį, persikėlė pas aktorę į Monrealį. Čia ir parašė garsiąją *Baltą drobulę*. Tiesa, gyvendamas Kanadoje rašė laiškus dabar jau buvusiai žmonai – ilgėdamasis, prašydamasis atleidimo. Netrukus A. Škėmos ir B. Pūkelevičiūtės bendras gyvenimas iširo, vėliau spaudoje net pasirodė A. Škėmos pretenzijos buvusiai

mylimajai dėl jos kūrybos; apie šį kelią nuo meilės iki neapykantos anapus laiškų L. Mačianskaitė nebeapasakojo, bet yra detalai ištyrinėjusi¹.

Laiškų rašymo kūrybinės dirbtuvės su literatūrologe dr. Neringa Butnoriute prasidėjo jau vakarėjant, šalia senovinės kaimo pirtelės, slepiantis nuo į akis besitaikančios saulės, bet mėgaujantis jos šiluma. Dirbtuvių vedėja visiems buvo uždavusi namų darbų – išsirinkti vieną iš trijų rašytojų laiškų ir parašyti įsivaizduojamą atsakymą. Tie trys laiškai buvo šie: trumpintas, nuasmenintas Arvydo Galgino laiškas draugui Albinui Bernotui (1987.IV.12), taip pat nuasmenintas Nijolės Miliauskaitės laiškas draugei Gražinai Ramoškaitei-Gedienei (1971.VIII.13) ir ištrauka iš Kęstučio Navako improvizuoto laiško mylimajai knygoje *Lorelei. Papildomi laiškai*. Dirbtuvės virto įkvepiančių ir atvirų pasidalinimų diskusija apie tai, kas kam rašė atsakymą ir ką reiškia pats laiškų rašymas. „Tai – dalinimasis saviimi“, „distancija įgalina ieškoti ryšio“, „ar žmogus bendrauja su tavimi, ar su saviimi pačiu?“, „rašydami laišką prisiimame tam tikrą vaidmenį“, „laiško tikslas – įsiteikti ir pasiekti savo“, „laiškai – iš stokos ir trūkumo, iš pasiilgimo, iš to kyla ir klausimai [užduodami laiške]“, „ar pareiga atsakinėti kartais nėra prievarta?“, „laiško pabaigos strategija [numato] – o kas bus toliau?“ – štai kelios pokalbių nuotrupos, kiekviena verta atskiرو pranešimo ar net seminaro.

Vakare, ilgai netemstančiame birželio saulėlydyje, Vykintas Vaitkevičius pakvietė pasivaikščioti po Vaižganto gimtinę, jo gimtąjį Maleišių kaimą, menantį karaliaus Mindaugo laikus ir gyvuojantį ilgiau negu

Vilniaus miestas. Ten, kur kraštovaizdis su slėniais ir kalvelėmis primena milžinų gyventas vietas, kur prie sodybvietės stūkso akmuo „Juodžiaus keltas“, atgabentas į kaimą iš laukų, – kur rašytojas mėgo ilsėtis ir apie jį rašė. Mindama Vaižganto pėdomis vis galvojau: ar nebus visi šie išsaugoti atminimo ženklai – tarsi laiškas, kurį vis dar galime skaityti, spėlioti, bent iš skiaučių, galbūt ne mums rašytą, bet mums išsaugotą?

Trečiadienį iš pat ryto filosofė dr. Jurga Jonutytė priminė, kad visi čia susirinkome pusiau slapčia skaityti kažkam per petį, nebūtinai gavus leidimą. „Kas man leidžia skaityti svetimus laiškus?“ – klausė ji. Pranešėja pasitelkė ypatingą dviejų kauniečių, gyvenusių XX a. viduryje, susirašinėjimą. Tai buvo liūdnamai susiklostęs šiaip jau laimingas vedybinis gyvenimas: du varginus, mažai raštingus žmones vos po kelerių santuokos metų išskyrė vieno iš jų pateikimas į kalėjimą, vėliau ligos ir kone visas jų šeimos gyvenimas liko tik laiškuose, išsakytas taip, kaip išeina. Pamaniau, kad toks susirašinėjimas iš tiesų galėtų vykti bet kuriame laikmetyje, net ir šiandien. Nelygi rašysena be jokių skyrybos ženklų, net be sakinio pradžios ar pabaigos, taip, kaip rašėsi.

Tokie „santykio būtinybės laiškai“ šiai porai tapo vieninteliu bendru gyvenimu, vieninteliu meilės ir santuokos pavidalu, vieninteliu būdu būti vienas kitam. Kalbos paprastumas, gal labiau – tiesmukumas (nekykla ranka pavadinti jos nei skurdžia, nei ribota) atskleistose ištraukose nuskamba nuogai atviras, gyvas ir tikras, net jei tai galbūt tėra iliuzija ir viskas, kas likę, – tik raidės popieriuje. Šie laiškai – kaip randas, liudijantis išsiskyrimo kančią.

Atsakant į pranešimo klausimą, teisę skaityti svetimus laiškus mokslininkui suteikia nebent noras suprasti žmogiškąją

1 Loreta Mačianskaitė, „Ką Birutė pavogė iš Antano, arba dar kartą apie Pūkelevičiūtės romaną 'Aštuoni lapai'“, *Colloquia* 25, 2010, p. 78–96.

esmę, ko siekia ir menininkai. Tad kiekviena tyrinėjama medžiaga veda prie struktūrų ir principų, leidžiančių analizuoti net tokius tekstus, prie kurių nežinia, kaip prieiti. Tačiau leidimas naudoti medžiagą neatleidžia nuo etikos – atsakingai įvertinti, ką su ja darome. Etninis ir teisinis tyrimo aspektai visada išlieka. Įdomu, kad, vertinant teisiškai, išsiųstas laiškas prilygsta dovanai. Jis jau nebeprisiklauso siuntėjui ir yra adresato nuosavybė.

Kitame seminaro pranešime išgirdome apie visiškai radikalų buvimą vien tik per santykį su kitu, liekantį nebeįmanomą ryšiui nutrūkus. Žurnalistė, kino kritikė Rūta Oginskaitė su dokumentiniu tikslumu atvertė scenaristės ir menininkės Jūratės Paulėkaitės, O. Koršunovo teatro scenografės, laiškus, – pranešimas vadinosi „Pabūkit dar su manim. Jūratės Paulėkaitės laišškai“. 2011 m., po skaudaus naktinio pokalbio apie skyrybas su vyru ir jo drauge, menininkė pasitraukė iš gyvenimo – tuo mirgėjo visa žiniasklaida ir teisybės ieškojusių tėvų iškelta byla. Tačiau pranešime buvo kur kas svarbiau pažvelgti į ne mažiau dramatišką J. Paulėkaitės gyvenimą ir į jo dalį, prabėgusią laiškuose. Laiškuose moteriai, su kuria draugauta didelę dalį gyvenimo, nuo pat studijų. „Yra dalykų, kuriuos žmogus daro vienas kambaryje, bet kažkas gali užėiti. O yra dalykų, kuriuos žmogus daro užsirakinęs vonioje“, – apie laiškų intymumą kalbėjo R. Oginskaitė. Tai ribinis intymumo apibrėžimas: būtent vonioje velionė J. Paulėkaitė buvo surasta. O kiek anksčiau tais pačiais metais mirė ir jos gyvenimo bei susirašinėjimo draugė, kuria ji žavėjosi ir kuriai patikėdavo slapčiausias minties kertes, – aktorė Rūta Staliliūnaitė.

Aktorės talentu ir asmenybe J. Paulėkaitė susižavėjo jaunystėje, pamačiusi ją teatre, ir nuo to laiko ėmė rašyti laišk-

kus, atviresnius už dienoraštį. Šie laišškai tapo kūrybos erdve, ypač tuo metu, kai menininkė nedirbo ties kitais kūriniais. „Laiškai buvo jos teatras, kol ji dar nekūrė teatro“, – pasakojo R. Oginskaitė. Aktoarei R. Staliliūnaitei išsiųstuose tekstuose atsispindėjo ir scenografę visą gyvenimą lydėjusi nerimo būsena: „Tuoju tuoju viskas grius. Ir dėl mano kaltės.“ Klausydamasi galvojau, kad žmogus yra kitoks kiekviena santykyje su kitu. Ir tik taip mes atsiskleidžiame, parodome savo skirtingus veidus. Tarsi be kito nebūtų ir mūsų. Ir visi kiti tą patį žmogų gali matyti skirtingai, ir visų atsiminimai bus teisingi. J. Paulėkaitė savąjį „aš“ kūrė per išsiųstus laiškus. Mirus laiškų gavėjai ir tais pačiais metais subyrėjus santykiams su vyru Martynu Budraičiu, nutrūko ir jos gyvenimas. Išlikęs – tik ne jai, o kitiems – laiškuose, kūrinuose bei prisiminimuose.

Po pranešimo apie sunkius išgyvenimus prireikia atsikvėpti – to nepavyktų atpasakoti tekste, bet seminare turėjome tam laiko ir bendro buvimo. Visai su kita nuotaika temą pratęsė Virginijus Gasiliūnas, filologas, redaktorius, žurnalistas, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyno vedėjas, žmogus-enciklopedija. Tai sakydama nejuokauju – maža kam pavyks per gyvenimą sukaupiti tokį žinių lobyną. V. Gasiliūnas pasidalijo ypatingu archyvų perlu – laiškų rašymo elementoriumi ar, veikiau, paruoštukais, atkapstytais iš 1905-ųjų, ne rašto žmonių ir rašto žmonių kartų sankirtos. Jo pranešime „Apie norą parašyti laišką, kai nemoiki rašyti“ buvo pasakojama, kad anuomet žmonės galėdavo įsigyti laiškinių popierių jau su išspausdintu tekstu – tereikėdavo išsirinkti reikiamą progą ir įrašyti respondento vardą.

Leidėjo ir bankininko Antano Olševskio parengti laiškų šablonai nemokantiems

rašyti gali atrodyti komiškai, bet jie primena mums, kad taip veikia žmogaus prigimtis, kuriai kultūra pasiūlo saviraiškos būdų. Net toks laiškas gali atlikti daugybę funkcijų. Komunikacinę – pranešti, kad adresantas yra, jis gyvas, ekspresinę (išraiškos) – kai skaitydamas išsakytus jausmus ir komplimentus sieji ne su spaustuve, bet su žmogumi, atsiuntusiu tekstą. Svarbus ir praktinis aspektas – spausdintą tekstą lengviau skaityti, – ir estetinė funkcija, kurią su kaupu pildė eiliuoti intarpai ir gausiai, tarsi įrėminti paveikslai, iliustruotos paruoštukų paraštės, ir net ant popieriaus klijuojami spalvoti lipdukai su gėlėmis.

Ar, prieš juokaudami apie tautiečius, praeito šimtmečio pradžioje siuntinėjusius paruoštukus, susimąstome, kiek mūsų pačių tekstuose yra tokių bendrųjų vietų – savų, bet sykiu nesąmoningai perimtų iš aplinkos, gautų žinių? Susimąščiau – kiek rašydamas esi tas „raštingas“ žmogus, pats viską užrašęs, o kiek visko pasiskolinai iš gautų ir skaitytų tekstų? Dar viena mintis apie paruoštukų vertę: ano meto žmonėms tai atrodė geriau už autentišką bandymą ką nors sukurti, „nes gražiau“, skoninga. Ir įdomu, kad toks kanoninis, standartizuotas tekstas vis dar gali išreikšti individualius, labai asmeniiskus jausmus.

Antropologams įdomi laiškų temų, progų, aplinkybių pasiūla. To meto (bet ir dabarties) visuomenėje giminaičių bendravimas buvo ypač stipriai ritualizuotas (gimtuvės, krikštynos, vedybos, laidotuvės, Kalėdos, Velykos ir panašiai). Laiškams atiteko ir rituališkumo puoselėjimo funkcija – periodiškai pranešti apie buvimą, įprasminti (įgarsinti ir taip išpildyti) svarbiausius įvykius.

Liudydami perėjimą iš sakytinės kultūros į visuotinai rašytinę, šie laišakai tapo ir pirmojo rašytinio folkloro dalimi. Diskusijoje po pranešimo linksmi prisiminėme

panašius SMS sveikinimų paruoštukus, vis dar keliaujančius, tik jau kitomis priemonėmis. Ir net nežinomų autorių paveikslėlius memus, padedančius taikliau nei žodžiais nusakyti nuotaiką, būseną ar situaciją.

Nuo paruoštukų persikėlėme tiesiai prie kitos problemos, gerai pažįstamos ir archyvų saugotojams, ir leidėjams, ir tyrėjams: kaip susitarti dėl principų, pagal kuriuos kaupiami ir skelbiami tekstai tenkintų humanitarų ir sociologų tyrimų interesus? Apie tai pranešime „Dokumentinio redagavimo asociacijos gairės“ kalbėjo tekstoplogas, literatūros teorijos profesorius Paulius V. Subačius. Sektinas pavyzdys galėtų būti JAV Dokumentinio redagavimo asociacijos (*The Association for Documentary Editing*) praktika, taikoma JAV, Jungtinės Karalystės ir Kanados mokslininkų bei archyvistų. Problema sena ir gili, nes kalbotyrininkai, literatai ir istorikai į teksto tyrinėjimą žvelgė skirtingai, tad kaip suderinti ir humanitarinių, ir socialinių tyrimų interesus? Kai rašybos taisyklių laikymasis arba nesilaikymas gali padėti spręsti apie autoriaus būseną. Kai taškas ar brūkšnys gali būti visai ne autoriaus intencija, o popieriaus brokas. Kai svarbu išlaikyti eilutės ilgį, o pagal skyrybos ženklus vertinti ne rašybos išmanymą, bet rašančiojo atsipalaidavimą ir nuotaiką. Kai teksto kopiją galima padaryti itin aukštos skiriamosios gebos skeneriu, kitaip – spektrometru. Kai svarbi tampa ne tik kalba, bet ir rašalo cheminė sudėtis.

Tampa aišku, kad būtina brėžti skirtumą tarp saugomo ir skaitytojams pateikiamo autentiško teksto. „Ir visi redaktoriai turi atminti, kad dauguma žmonių nerašo dviprasmybių.“ Prireikia pilno paveikslėlio, kad kiekvieną autentišką tekstą, epistoliką, egodokumentiką lydetų visos versijos: tipografinė faksimilė, diplomatinis perrašas

ir aprėpantieji, išplėstiniai tekstai su visais užfiksuotais keitimais. Be abejonės, tai dvi skirtingos užduotys: 1) kaip saugoti archyvuose ir 2) kaip rodyti, publikuoti žmoneis – kam ir koku tikslu.

Klausydama profesoriaus užsisvajojau, kad kada nors tai taps įmanoma: spektrometriniai duomenų archyvai, popieriaus ir dažų analizė, psichologiniai skyrybos ir gramatikos tyrimai. Bet iki tol dar laukia kur kas žemiškesnis iššūkis, apie kurį buvo kalbama, ko gero, aktyviausioje seminario diskusijoje (ir tai nestebina): „Laiškų kalba: autentiška ar tvarkytina?“ Ar gali būti daugiau aistrų kelianti tema už kalbos taisykles, jų nepaisymą ar toleravimą? Aukso vidurį, vedami dr. Aistės Kučinskienės, bandė surasti Rima Bertašavičiūtė, V. Gasiiliūnas, P. Subačius ir G. Šmitienė. Sunku būtų nupiešti visą diskusijos paveikslą, tad pasidalinsiu fragmentais: „Laiškai iš principo yra dialogas, todėl publikuojant būtina skelbti abi puses“; „Literatūroje paplitusi kanonizavimo tradicija – leisti rašytojo ‘raštus’, tačiau kai tai daro artimieji ir dar kupiūruoja tekstus – negalima pasitikėti“; „Tyrimų medžiaga turi būti laikoma institucijoje, ištirinėta, patikrinta“; „Kas man leidžia taisyti svetimus laiškus?“; „O jei keisti – tai ką, kalbą, rašybą, skyrybą?“; „Istorizmo principas reikalauja palikti taip, kaip yra, nes tokia buvo to laiko norma.“

Vis dėlto galima išskirti dvi diskusijoje išryškėjusias priežastis, dėl kurių renkama si taisyti laiškų kalbą. Pirmoji – tai noras užsiimti „hagiografija“, pagražinti ir pateikti autorių kaip šventąjį. Antroji – baimė, kad sąmoningai paliktos neištaisytos klaidos „sugadins žmones“, ypač jaunimą, esą išmoksiantį netaisyklingos rašybos.

Lieka du atvejai, kur redaktoriaus ir tyrėjo ranka vis dėlto reikalinga. Pirmasis – atskirti, kas tekste yra substancija, o kas – akcidenrijos, netyčinės klaidos, padarytos

neturint tokios intencijos. Akcidenrijas vertėtų sutvarkyti, tik kartais keblu jas atskirti. Antrasis – prisiminti, kad tekstas visuomet yra bendras autoriaus ir redaktoriaus darbas, net jei juos skiria amžiai. Ir čia svarbu numatyti, ar skaitytojo dėmesys stabtels ten, kur nebuvo tikslo išskirti, – jei taip, tai skaitytoją trikdytų ir klaidintų. Bet galbūt šie principai padėtų priimti nuoseklesnius sprendimus rengiant laiškus leidybai.

Ketvirtadienio rytą visas dėmesys buvo skiriamas prof. Vyktinui Vaitkevičiui – nuo pat ankstyvo pasivaikščiojimo piliakalnių takais iki skaudžiai jautraus žvilgsnio į partizanų laiškus. Prisipažinsiu, būtent dėl šios temos nedvejodama viską mečiau ir išsiruošiau į seminarą. „Partizanų laiškai. Kalba, ryšiai, žinios“ – pranešimas, kuriam parengti ir klausyti prireikė daug emocinių jėgų ir giliai gerklėje užgniaužtų ašarų. Pranešimas, skirtas partizanų laiškams, parašytiems vykstant karui, ne kalėjime ar tremtyje. Šie laiškai, rašyti dailia išsilavinusių žmonių rašysena, išlaikant klasikinę struktūrą su kreipiniu, įžanga, atsisveikinimu, sutalpino pačius skaudžiausius išgyvenimus ir sąmoningų pasirinkimų priežastis. Ir pačius šviesiausius tokių kelių lydėjusius jausmus.

Ar mums užtenka drąsos skaityti partizanų atsisveikinimo laiškus artimiesiems? Taip, kaip jie turėjo drąsos juos rašyti. „Jei likimas lems žūti, kas greičiausiai ir įvyks, tai yra menkas, bereikšmis dalykėlis. Juk tikslas kilnus ir gražus“, – seserims rašė partizanų viršila Kostas Kudokas-*Diemedis* jau žinodamas, kad priešai yra identifikavę jo slapyvardžius, pareigas ir metę dideles pajėgas jam pagauti. Arba Broniaus Karbočiaus-*Bitės* laiškas žmonai Janinai: „Būna tokių valandų, kad noris numirti, eiti, kad ir į pasaulio galą, kad tik sutikti tave, tave. Tada nebebaisūs jokie pavojai, net pati mirtis.“

Kiekvienas perskaitytas laiškas palikdavo salėje spengiančią tylą, kurioje būdavo tik dar sunkiau sulaikyti atodūsį, nuslėpti skruostu tekančią upę. Klausantis širdis, regis, tenorėjo tik vieno – parašyti laišką atgal į praeitį, išsiųsti partizanams patvirtinimą, kad jų vardus mes prisimeiname, kad jų meilę liudijame, jų darbus tęsiame, o jų svajonės apie laisvą, laimingą Lietuvą buvo išpildytos. Tik laiškus, deja, galime siųsti vienintele kryptimi – į ateitį.

Išsaugoti laiškų ir kitų egodokumentų paveldą ateities kartoms nėra lengvas darbas, ir taip, tai darbas, kaip apie gedėjimo darbą rašė Jacques'as Derrida, – tik jį dirbdami galime apmąstyti praėjusius gyvenimus kaip užbaigtus tekstus.

Istorikas, knygotyro, mediotyros ir leidybos tyrimų katedros profesorius Arvydas Pacevičius pranešime „Laiškai rašytinio kultūros paveldo tyrimuose: rašymas, raštija, sklaida“ supažindino su dar senesniais laikais. Tiesą sakant, buvo pravartu per tris dienas sukaupias emocijas ir retorinius klausimus sudėti į vientisą mintį, kas yra laiškai ir kas yra jų tyrimai. Remiantis Visuotine lietuvių enciklopedija, „egodokumėntai (lot. *ego* – aš + dokumentas) – pirmuoju asmeniu parašyti (angl. *first person writings*) ar kita forma išreikšti rankraštiniai ar spausdintiniai, t. p. modernųjų medių užfiksuoti pasakojimai ir liudijimai apie žmogaus asmeninį gyvenimą“. Egodokumentams priskiriami dienoraščiai ir kelionių aprašymai, autobiografijos, memuarai ir laiškai. Čia taip pat grupuojami testamentai, namų knygos, atminimų albumai, *silva rerum*, taip pat prieknyginė medžiaga (marginalijos, knygų grafičiai, fotodokumentai) bei sakytinė istorija – interviu. Kaip teigia A. Pacevičius, laiškai – ypatingas egodokumentas. Jie dažniausiai asmeniškiesni ir intymesni, turi konkretų adresatą, o ne taip seniai, dar iki suklestint technologijoms,

jų kelionė buvo ištisas kolektyvinis procesas. Klausydamosi prisiminiau tuos pačius A. J. Greimo ir A. Kašubienės laiškus, kurių kone kiekviename teiraujamasi: ar gavai praėjusį laišką, ar „nenukrito į Atlantą“? O gavus – čia pat siunčiama trumpa žinutė apie atėjusį siuntinį.

Tyrinėdamas egodokumentus A. Pacevičius Vilniaus universitete įgyvendino projektą „Homo viator“, apimančią kelionių sampratą XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tų laikų kelionių aprašymus ir mobilumo būdų rekonstrukcijas virtualioje erdvėje, dabartinės Lietuvos teritorijoje. Pagalvojau, kad atkuriant žmogaus gyvenimo pasakojimą iš fragmentų ištis svarbus kuo detalesnis ir laiško kelio žemėlapis su dialogu, komentarais, aplinkybėmis, kitų žmonių pasakojimais (kokius renka G. Šmitienė, tirdama J. Degutytės laiškinę), originalų analize (tebūnie įskaitant ir spektrometrą). Kiek svarbi kiekviena šios mozaikos detalė ir kiek galimybių visas jas surinkti – liks tyrėjo rankose, sukursiančiose jau naują tekstą ir naują paveikslą skaitytojų interpretacijai.

Ir vis dėlto džiugu, kai praėjusių laikmečių laiškai galiausiai pasiekia šių dienų skaitytoją, istorijos tėkmės adresatą. Seminarą uždarė dviejų tokių knygų pristatymas: Neringos Markevičienės parengtos Balio Sruogos Štuthofo lagerio laiškų rinktinės bei Arūno Bubnio *Lietuviai Štuthofo koncentracijos stovykloje 1942–1945 metais*. Kalėdamas Štuthofo lageryje B. Sruoga rašė žmonai ir dukrai. Skirtingai negu *Dievų miško* pasakojime apie lagerio gyvenimą, komandas, darbus ir nesibaigiantį smurtą, laiškuose jis atskleidžia vidinius išgyvenimus ir begalinę meilę artimiausiems žmonėms. Todėl šie laiškai yra ir vienas gražiausių liudijimų lietuvių literatūroje apie artimų žmonių meilę vykstant karui. Štuthofo koncentracijos stovykloje

kalėjo ir tūkstančiai įvairių tautybių Lietuvos gyventojų, politikų ir inteligentų, darbininkų bei ūkininkų, kurių atminimą įamžino istorikas A. Bubnys. Taip išplėstas ir pagaliau prieinamas *Dievų miško* tekstas reikalauja iš naujo grįžti prie šio kūrinio kaip keliskart skaitomo laiško, kurį vėl pasidedi ateičiai. Taip susipina literatūrinis, epistolinis ir dokumentinis pasauliai, jie vienas kitą papildo, koduoja ir keičia skaitytoją. Kaip ir saugomą laišką – antrą kartą jo niekad neperskaitysi taip pat.

Pabaigoje belieka padėkoti seminaro organizatoriams – Giedrei Šmitienei, Jurgai Jonutytei, Daivai Vaitkevičienei, Vyktintui Vaitkevičiui, Andželikai Jakubynienei, Irenai Žilienei, Prigimtinės kultūros institutui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui bei visiems pagalbininkams, prisidėjusiems prie to, kad mus pasiektų kadaise paštu išsiųsta žinia.

Rūta Latinytė
Vilniaus universitetas
r.latinyte@gmail.com

EPISTOLINIŲ TYRIMŲ TINKLO KONFERENCIJA

Epistolinių tyrimų tinklas (*The Epistolary Research Network*, TERN) yra įkurtas ir išlaikomas keturių aistringai laiškus tiriančių mokslininkų: dviejų istorinių šaltinių tyrinėtojų Roberto W. Butlerio, Elmhersto universiteto (JAV) Istorijos fakulteto profesoriaus, Kathryn A. McDonald, Akrono universiteto (JAV) Istorijos fakulteto dėstytojos, Chalmerso technologijos universitete (Švedija) komunikacijos srityje dirbančios Sindijos Franzetti, tiriančios, kas laiškiska išlieka mūsų šiandieninėse žinutėse ir el. laiškuose, bei Antikos tyrinėtojos, labiausiai susitelkusios į Cicerono

laiškus ir moterų vaidmenis juose, Lindos McGuire iš Nacionalinės aukštosios meno mokyklos Dižone (Prancūzija). Šis keturių mokslininkų branduolys dirba kolegiskai, kad padėtų susisiekti visiems, kurie domisi laiškais, nesvarbu, kurioje pasaulio vietoje ir kuriuo laiku tie laišakai būtų rašyti, o kurioje – tiriami. Tinklas sumanytas kaip forumas, leidžiantis dalintis įvairiausiais laiškų tyrimų klausimais ir juos aptarti.

2018 m. šis tinklas surengė pirmą konferenciją. 2024 m. spalio 4–5 d. vykusioje konferencijoje – penktoji. Šiais metais dalyviai buvo pakviesti skaityti pranešimų apie laiškų įvairovę, nulemtą skirtingų laiškų materialumo, rašymo situacijos, rašančiųjų raštingumo, kartu keliant tikslą per įvairovę permąstyti laiško apibrėžtis. Kitaip sakant, buvo imtasi naujai suvokti objektą, matant maksimaliai išplėstą jo formų ir būdų lauką.

Prisipažinsiu, nors ir labai norėjau dalyvauti konferencijoje ir pristatyti paprastą, kasdienišką poetės Janinos Degutytės laiškyną, o dar labiau – savo tyrimo ir laiškyno skelbimo strategijas, buvau kiek skeptiškai nusiteikusi dėl pačios konferencijos idėjos. Jau iš pernykštės konferencijos, kurios klausiausi nuotoliu, supratau, kad, net ir neraginant apžvelgti laiškų įvairovės ir ribinių formų, TERN konferencijose ji atsiskleidžia pati. Laiškų formos siejami tyrimų objektai, priklausantys skirtingoms pasaulio kultūroms ir laikmečiams, atrodo labiau atskiri nei susiję. Tad po pernykščių įspūdžių buvo tikrai sunku patikėti, kad tyčia atrenkami krašutiniai, ribiniai atvejai padės rasti esminių išvalgų apibrėžiant laišką.

Prasidėjus konferencijai nuo pirmosios sesijos jautėsi sąmoningas dalyvių nusiteikimas priimti kitokius, nei jiems įprasta, laiškus. Šioje sesijoje Lik Hang Tsui iš Honkongo kaip laiškus aptarė nedidelius